

**ՍՊԻՏԱԿԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ԳՈՏՈՒ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԹՎԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (1988—1991)**

Խ. Ա. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

1988 թ. դեկտեմբերի 7-ին ժամը 11.40 բռնություն հանրապետության հյուսիսային շրջաններում տեղի ունեցավ վերջին հարյուրամյակների բնական ամենաուժեղ աղետը՝ 10,5 բալ ուժգնությամբ երկրաշարժը, որը վայրկյանների ընթացքում հողին հավասարեցրեց Սպիտակ, մասամբ նաև Լենինական, Կիրովական, Ստեփանավան քաղաքները, լրիվ ավերեց 59 գյուղ, մասնակի՝ մի քանի տասնյակ բնակավայրեր: Գիտնականները այդ երկրաշարժը համարեցին կործանարար, որի էպիկենտրոնը գտնվում էր Սպիտակի շրջանի Շիրակամուտ (նախկին Նալբանդ) գյուղում և այն անվանեցին Սպիտակի երկրաշարժ:

Աղյուսակ 1

Երկրաշարժի զոտու բնակչության քվադրանտի փոփոխությունը. 1-ը հունվարի 1988 թ. առ 12-ը հունվարի 1989 թ. (ըստ համամիութենական մարդահամարի)*

Շրջանի կամ քաղաքի անվանումը	Բնակ. թիվը առ 1. 01. 1988թ. հ. մարդ			Առկա Բնակ. թիվը առ 12. 01. 1989թ. հ. մարդ			Շրջանի, քաղ. գյուղ. տար. բ. կ. ընդամենը	Բնակավայրերի թիվը	Գյուղական բնակչությունը. 1թ. կմ. վրտ. մարդ	1988 և 1989 թթ. բնակչության համ. մարդ
	գյուղական	քաղաքական	ընդամենը	գյուղական	քաղաքական	ընդամենը				
Ամասիա	19,2	—	19,2	6,3	—	6,3	608	26	10,4	—12,9
Անի	13,8	6,2	20,0	15,6	8,2	23,8	429	16	36,4	3,8
Ապարան	13,1	6,9	20,0	14,3	7,0	21,3	600	18	23,8	1,3
Արագած	14,0	—	14,0	13,5	—	13,5	382	22	38,2	—0,5
Արթիկ	21,3	23,3	45,2	31,4	28,8	60,2	400	21	65,4	15,0
Ախուրյան	39,4	—	39,4	38,0	—	38,0	576	35	67,5	0,5
Գուգարք	30,9	0,4	31,3	27,2	0,4	20,6	775	18	26,1	—10,7
Ղուկասյան	9,9	—	9,9	10,3	—	10,3	517	35	18,3	0,4
Իջևան	25,4	21,4	46,8	23,1	22,7	45,8	1332	21	17,3	—1,0
Կայինինո	26,0	12,3	38,9	20,2	10,4	30,6	60	21	29,3	—8,3
Նոյեմբերյան	11,9	8,0	29,9	25,2	8,8	34,0	538	18	46,8	4,1
Սպիտակ	28,1	18,5	46,9	6,4	3,6	12,0	549,2	20	15,4	—34,9
Ստեփանավան	16,4	20,0	37,0	17,9	9,7	27,6	629	19	28,5	—9,4
Թալին	24,0	11,3	35,3	26,7	13,2	39,9	1288	39	20,7	4,6
Թումանյան	15,0	33,5	58,5	28,3	33,8	62,6	1109	33	26,0	4,1
Շամշադին	23,9	10,2	34,1	24,4	10,4	34,8	824	15	29,6	0,7
Ք. Դիլիջան	0,7	25,4	30,1	6,7	23,7	30,4	6	1	—	0,3
Ք. Կիրովական	—	170,9	170,9	—	71,3	74,3	26	1	—	—96,6
Ք. Լենինական	—	230,0	230,0	—	120,0	120,0	36	1	—	—110,0

* Աղյուսակը կազմված է վիճակագրիկ նյութերի հիման վրա՝ Խորհրդային Հայաստան, 15 մայիսի 1989 թ.:

Աղետից տուժեցին արդյունաբերական, գյուղատնտեսական գրեթե բոլոր կառույցները, հաղորդակցության միջոցները, բնակելի շենքերը, խափանվեցին էլեկտրական էներգիայի, ջրի, դազի մատակարարումը, հեռախոսային ցանցը։ Ծղան բաղմահաղար մարդկային ղոհներ, 1200 երեխա երկկողմանի որբացավ, 19 հազար մարդ տարբեր աստիճանի խեղումներ և վնասվածքներ ստացավ։ Անօթևան բնակչության մի մասը տեղավորվեց վրաններում, ժամանակավոր տնակներում, անգամ՝ վթարային շենքերում, իսկ մի մասը էվակուացվեց հանրապետության մյուս շրջաններ և նրա սահմաններից դուրս։

Երկրաշարժի նյութական վնասները գնահատվեցին 13—14 միլիարդ ռուբլի։ Այդ առևտուր ընդգրկեց հանրապետության տարածքի ավելի քան մեկ երրորդը (11,3 հազ. քառ. կմ), որտեղ տեղաբնակիչները էին 9 քաղաք, 15 քաղաքատիպ ավան և 16 գյուղական շրջան՝ 370 բնակավայրերով, որտեղ մինչև երկրաշարժը ապրում էր 957,4 հազար մարդ, ընդ որում 596,5 հազարը քաղաքաբնակներ էին։ 1989 թ. հունվարի 12-ի մարդահամարի տվյալներով բնակչության թիվն իջավ 706,9 հազարի, այսինքն՝ 250,5 հազարով (20,6-ով պակասեց, մանրամասն տե՛ս աղ. 1)։

Երկրաշարժից 7 օր հետո՝ դեկտեմբերի 14-ին, Խորհրդային Միության և օտարերկրյա լրագրողների համար կազմակերպված ասուլիսում նախարարների խորհրդի նախագահ Ն. Ռիժկովը նշեց, որ փլատակներից հանվել է մոտ 15 հազար դիակ։ Թե որքան է զոհվածների ընդհանուր թիվը, կարելի է դատել միայն ըստ հաշվարկների՝ հենվելով համաշխարհային փորձի վրա։ Գիտնականների հաշվարկները տալիս են հնարավոր մոտավոր թիվը՝ 40—45 հազար¹։

Հայաստանի վիճակտկոմի հաղորդագրություններում ասված է, որ հանրապետության մարմինների ու տեղական իշխանությունների ներկայացուցիչները փրկարար աշխատանքների ընթացքում կատարում էին ինչպես փլատակներից հանվածների, այնպես էլ զոհվածների ամենօրյա հաշվառում։ Այդ եղանակով ստացված տվյալները ցույց են տալիս ավելի քան 25 հազար զոհ, այդ թվում՝ 670 ուսուցիչ, 197 բժիշկ, մի քանի հազար ինժեներ։ Իհարկե, զոհվածների թվի մեջ կարող են լինել որոշ անճշտություններ։ Բժշկական տեղեկությունների հիման վրա գրանցված երկրաշարժի զոհերի ընդհանուր թիվը մինչև 1989 թ. հուլիսի 1-ը եղել է 16895, ընդ որում կենդանական քաղաքում զոհվել են 10286 մարդ (քաղխորհրդի նախագահ Կ. Համբարձումյանը գրույցի ժամանակ նշեց, որ մինչև 1989 թ. հուլիսի 1-ը զոհերի ընդհանուր թիվը 13101 է, այսինքն՝ 2815-ով ավելի, քան հրապարակված թիվն է)։ Սպիտակ քաղաքում և համանուն շրջանում զոհվել են 5058, Կիրովական քաղաքում 683, Ախուրյառի շրջանում՝ 392 (շրջանային գործադիր կոմիտեի նախագահի տեղակալ Պ. Մխոյանի տվյալներով՝ 485 կամ 93-ով ավելի), Ստեփանավան քաղաքում և համանուն շրջանում՝ 77, Գուդարքի շրջանում՝ 73 մարդ, աղետի գոտու մյուս շրջաններում ու քաղաքներում՝ 326 մարդ²։ Բացի այդ, աղետյալ գոտուց կազմակերպված էվակուացվել են 80 հազար մարդ և 80 հազարն էլ (գուցե և ավելի շատ) տեղափոխվել են սեփական նախաձեռնությամբ, ուրեմն միայն այդ ճանապարհով աղետյալ գոտուց դուրս են գնացել 160 հազար մարդ։ Եթե դրան գումարենք 7,5 հազար բնական մահերի, 8 հազար դրսից եկած շինարարների ու զոհվածների մոտավոր թիվը (25 հազ.), ապա ընդհանուր թիվը կկազմի 200,5 հազար մարդ։ № 1 աղյուսակից պարզվում է, որ աղետյալ գոտու բնակչության տարբերությունը երկրաշարժից հետո կազմել է 250,5 հազար, և եթե դրանից հանենք կազմակերպված էվակուացվածների, կամավոր մեկնածուների, բնական մահացածների, տեղում աշխատող դրսեկ շինարարների և զոհվածների թիվը, ապա տարբերությունը կմնա 50 հազար։

¹ Երեկոյան Երևան, 14. XII. 1988:

² Խորհրդային Հայաստան, 21. VI. 1989:

Այդ տարբերության բացատրությունը տրված է ՀԽՍՀ վիճակագրության Հայաստանի բնակչության ընդհանուր թվի վերաբերյալ (առ. 1. 1. 1990) պաշտոնական օգտագործման համար հրապարակած գրքովում, որտեղ բերված են 1989 թ. համամիութենական մարդահամարի տվյալները³։ Նշվում են նաև բնակչության թվաքանակի փոփոխությունների հաշվառման հետ կապված օբյեկտիվ դժվարությունները։ Կործանարար երկրաշարժը, իրադրության բարդացումը ԼՂԻՄ-ում հանգեցրին բնակչության ինտենսիվ տեղաշարժերի, ինչպես հանրապետության ներսում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս, որը բացասաբար անդրադարձավ մարդահամարի արդյունքների վրա։ Լրացուցիչ դժվարություն առաջացրեց էվակուացվածների և փախստականների հաշվառումը։ Այսպես, մարդահամարի ընթացքում Ադրբեջանից Հայաստան էին եկել 200 հազար հայ փախստականներ, հանրապետությունից հեռացել էին մոտ 160 հազար ադրբեջանցի, իսկ ավելի քան 160 հազար մարդ աղետի գոտուց էվակուացվել էին։ Վերը նշված երևույթների պատճառով չի բացառվում հանրապետության տարածքում բնակչության զգալի բերեցվածություն, մանավանդ՝ ադեռի գոտում։

Բարդ ու լարված պայմաններում աղետյալ գոտում գոհվածների, ինչպես նաև հանրապետությունից դուրս գնացածների ճիշտ հաշվառումը, անկասկած, թերի է։ Իհարկե, դա նույնպես հասկանալի է, որովհետև այդ օրերին հիմնական ուղադրությունն ուղղված էր փրատակներից կենդանի մնացած մարդկանց դուրս բերելուն։ Զոհվածների թվի թերի հաշվառմանը նպաստել է նաև ԶԱԿՍ-ի⁴ բժշկական վկայականների ոչ լրիվ ձևակերպելու հանգամանքը։

Եթե հանրապետության ղեկավար օրգանները, վիճակագրումը ժամանակին ձեռնամուխ լինեին աղետի գոտում կրկնակի մարդահամար կատարելուն կամ տեղում 5—7 հոգուց բաղկացած հանձնաժողովներ ստեղծեին, ըստ բնակավայրերի պարզեին զոհվածների և հանրապետությունից էվակուացվածների թիվը, ապա այդ տարբերությունն այդքան մեծ չէր լինի։ Զոհվածների թվի ճշտումն անհրաժեշտ է ոչ միայն ներկա, այլև գալիք սերունդների համար։ Համեմատության համար ասենք, որ 1990 թ. սկզբներին Իրանում տեղի ունեցած 6—7 բալ ուժգնությամբ երկրաշարժի հետևանքով մարդկային զոհերի թիվը երեք անգամ գերազանցել է Հայաստանի զոհերի պաշտոնական թվին։

Բերենք բնակավայրերի բնակչության թվաքանակի փոփոխությունների վերաբերյալ տվյալները։ Այսպես, Զաջուռ, Զրառատ (Ախուրյանի շրջան), Ավշեն, Արագած, Զամշու, Սիփան (Արագածի շրջան), Մուլք, Նորաշեն (Ապարանի շրջան), Բաղում, Վահագնի, Դարպաս, Լեռնոտովո, Ֆիոլետովո (Գուգարքի շրջան), Ղուկասյան, Կրասար, Մուսայելյան, Սալուր, Բաշգյուղ, Լեռնագյուղ (Ղուկասյանի շրջան), Հագվի (Թումանյանի շրջան), Զուլեան, Լճաձոր, Բազրատաշեն, Լավար, Պողոսյան, Ոսկեպար (Նոյեմբերյանի շրջան), Գյուլադարակ, Կիրովի (Ստեփանավանի շրջան), Ալեքսյան, Նավուր (Տաուշի շրջան) գյուղերի բնակչության թիվը պակասել է մինչև 25 % 26—50 % պակասել է Ախուրյան, Մեծ Սարիար, Մուսայելյան, Շիրակ (Ախուրյանի շրջան), Ամասիա, Օջուղ, Ղարաբուլղ (Ամասիայի շրջան), Գուգարք, Շահումյան (Գուգարքի շրջան), Նեղոց (Թումանյանի շրջան),

³ Երկրաշարժից առավել տուժած 9 շրջաններում (Ամասիա, Ապարան, Արթիկ, Ախուրյան, Գուգարք, Ղուկասյան, Կալինինո, Սպիտակ, Ստեփանավան), ինչպես նաև Լենինական, Կիրովական, Դիլիջան, Սպիտակ, Ստեփանավան քաղաքներում մարդահամարը կատարվել է կրճատ ժրգրով, դրա հետևանքով մոտ 600 հազար մարդու վերաբերյալ չեն ստացվել անհրաժեշտ տեղեկություններ՝ ամուսնական վիճակի, ընտանեկան կազմի, գոյության միջոցների, բնակարանային պայմանների և այլ հարցերի մասին (տե՛ս 1989 թ. համամիութենական մարդահամարի արդյունքները Հայկական ԽՍՀ-ում, Երևան, 1991, էջ 3)։

Ղրզղաղ, Կաթնառատ, Մեղրվկա, Պրիվոլնայա, Սարատովկա (Կալինինոյի շրջան), Լեռնավան, Սարալանջ, Քարաձոր (Սպիտակի շրջան), Հովաձոր, Պուշկինո, Կուլբիշև (Ստեփանավանի շրջան) գյուղերի բնակչությունը, 51—75 %՝ Զաջուռի ևրկաթգծին կից ալանը, Կասատ (Ախուրյանի շրջան), Հակ-կո, Կաքավաձոր, Կարմրաշեն, Կաթնաղբյուր, Ներքին Սասնաշեն, Ջամաքա-սար (Թալինի շրջան), 76 և ավել %՝ Մայիսյան (Ախուրյանի շրջան), Դուզ-քենդ, Գյուլլիբուլաղ, Չայբասար, Ենիյուլ, Իբրի, Չիվինի, Մաղարաջուղ, Օխչիօլլի, Շուրարազ, Թափաքյուլ (Ամասիայի շրջան), Արջուտ, Գյոզալ-գաբա, Հայկարլի (Գուղարքի շրջան), Վերին Ախթալա, Այրում (Թումանյա-նի շրջան), Դղդղալան, Իզմանյուլ (Կալինինոյի շրջան), Ղուրսալի, Սարա-լանջ, Լեռնանցք, Գոմարան, Գեղասար (Սպիտակի շրջան) գյուղերի բնակ-չության թիվը: Շուրջ կիսով չափ պակասել է Լենինական, Սպիտակ, Կիրո-վական քաղաքների բնակչությունը:

Կատարվել է և հակառակը. աղետի գոտու 203 գյուղերի բնակչությունն ավելացել է հետևյալ հարաբերությամբ. 112 գյուղերում բնակչության թիվը աճել է 25 %, 51 գյուղերում՝ 26—50 %, 25-ում՝ 51—75 %, իսկ 20-ում՝ 76 և ավել %: Մնացած գյուղերում բնակչության թիվը գրեթե չի փոխվել (տե՛ս քարտեզ 2): (I բնակավայրի թ. II բնակչության թվաքանակ)

Աղյուսակ 2

Սպիտակի երկրաշարժի գոտու 8 շրջանների բնակչի և օժանդակ կառույցների ավերվածությունը տեղանքերով և նրանց բնակչության թիվը 1989 թ.*

Երկրամասեր		10 տեղ	20 տեղ	30 տեղ	40 տեղ	50 տեղ	60 տեղ	70 տեղ	80 տեղ	90—100 տեղ	Հեն ավերվել է	Ընդամենը
Ախուրյան	I	3	3	4	2	5	4	1	—	—	—	22
	II	3607	7150	4407	1312	6930	3748	139	—	—	—	27313
Արագած	I	7	6	7	1	1	—	—	—	—	2	24
	II	5508	1934	4696	31	304	—	—	—	—	423	14054
Գուգարք	I	5	1	—	1	1	1	1	1	—	3	14
	II	482	412	—	27	1083	—	154	—	—	2633	9148
Ղուկասյան	I	5	1	2	1	—	3	—	1	—	3	16
	II	4210	267	139	53	—	976	—	169	—	274	6183
Կալինինո	I	2	2	2	—	1	—	—	—	—	13	20
	II	539	1009	431	—	192	—	—	—	—	1782	19933
Սպիտակ	I	—	—	1	—	2	2	2	11	2	—	20
	II	—	—	667	—	37	1220	1252	3538	1263	—	8407
Մտեփանավ.	I	2	5	4	1	1	—	1	—	—	3	17
	II	3872	4545	3177	1471	418	—	810	—	—	2453	16751
Թումանյան	I	—	—	—	—	1	—	—	—	—	11	12
	II	—	—	—	—	5159	—	—	—	—	10053	15112
Ընդամենը	I	24	18	20	6	12	10	5	13	2	35	145
	II	2846	15467	1309	3694	14360	5344	255	3777	1263	33689	116926

* % գյուղերի ավերված տների թիվն է: Այսպես, % նշանակում է 100 տեղից 10-ը փլվել է:

Երկրաշարժից 14 օր հետո՝ դեկտեմբերի 21—22-ին ԽՍՀՄ ԳԱ Աշխարհագրության ինստիտուտի և հանրապետության ԳԱ երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտի մասնագետների համատեղ ուժերով, ուղղաթիռի միջոցով, կատարվել է աղետի գոտու խիստ տուժած 8 շրջանների (Ախուրյան, ջոցով, կատարվել է աղետի գոտու խիստ տուժած 8 շրջանների (Ախուրյան, Արագած, Գոսպարք, Ղուկասյան, Կալինինո, Սպիտակ, Մտեփանավան և Թումանյան) գյուղերի բնակելի և օժանդակ կառույցների ավերվածության աստիճանի ավիալուսանկարում:

Հետազոտությունները պարզել են, որ նկարահանված 135 գյուղերից 24-ի բնակելի տները և օժանդակ շենքերը քանդվել են (ավերվել) 10 %, 18 գյուղերինը՝ 20, 20-ինը՝ 30, 6-ինը՝ 40, 12-ինը՝ 50, 15-ինը՝ 60—70, 12-ինը՝ 80, 2-ինը՝ 90—100 %, իսկ 29 գյուղ մնացել է կանգուն (մանրամասն տե՛ս աղ. 2):

Պարզվում է, որ երկրաշարժից ուժեղ տուժել են էպիկենտրոնի և նրան հարակից Սպիտակի, Ախուրյանի, Գուգարքի և Ղուկասյանի շրջանների գյուղերի բնակելի կառույցները, հասարակական շենքերը և անասնապահական ֆերմաները: 60—100 % ավերվել են Քեթի, Այգաբաց, Կրաշեն (Ախուրյանի շրջան), Վերին Քիլիսա, Գյոզալդարա (Գուգարք), Զորաշեն, Սարապատ, Լեռնագյուղ, Յոդամարգ, Փոքր Սարիար, Կաթավասար, Արփենի (Ղուկասյան), Սարալ, Ղուրսալի, Արեաշող, Սարամեջ, Շենավան, Գոգարան, Սարահարթ, Շիրակամուտ, Գեղասար, Զրաշեն, Լեռնավան. Սարալանջ, Հարթագյուղ, Ղալթաղի, Մեծ Պարնի, Մաղկաբեր, Խնկոյան (Սպիտակ) գյուղերի բնակելի տները: Իհարկե, ամենաուժեղ հարվածը հասել է Սպիտակի շրջանի գյուղերին (տե՛ս քարտեզ 2):

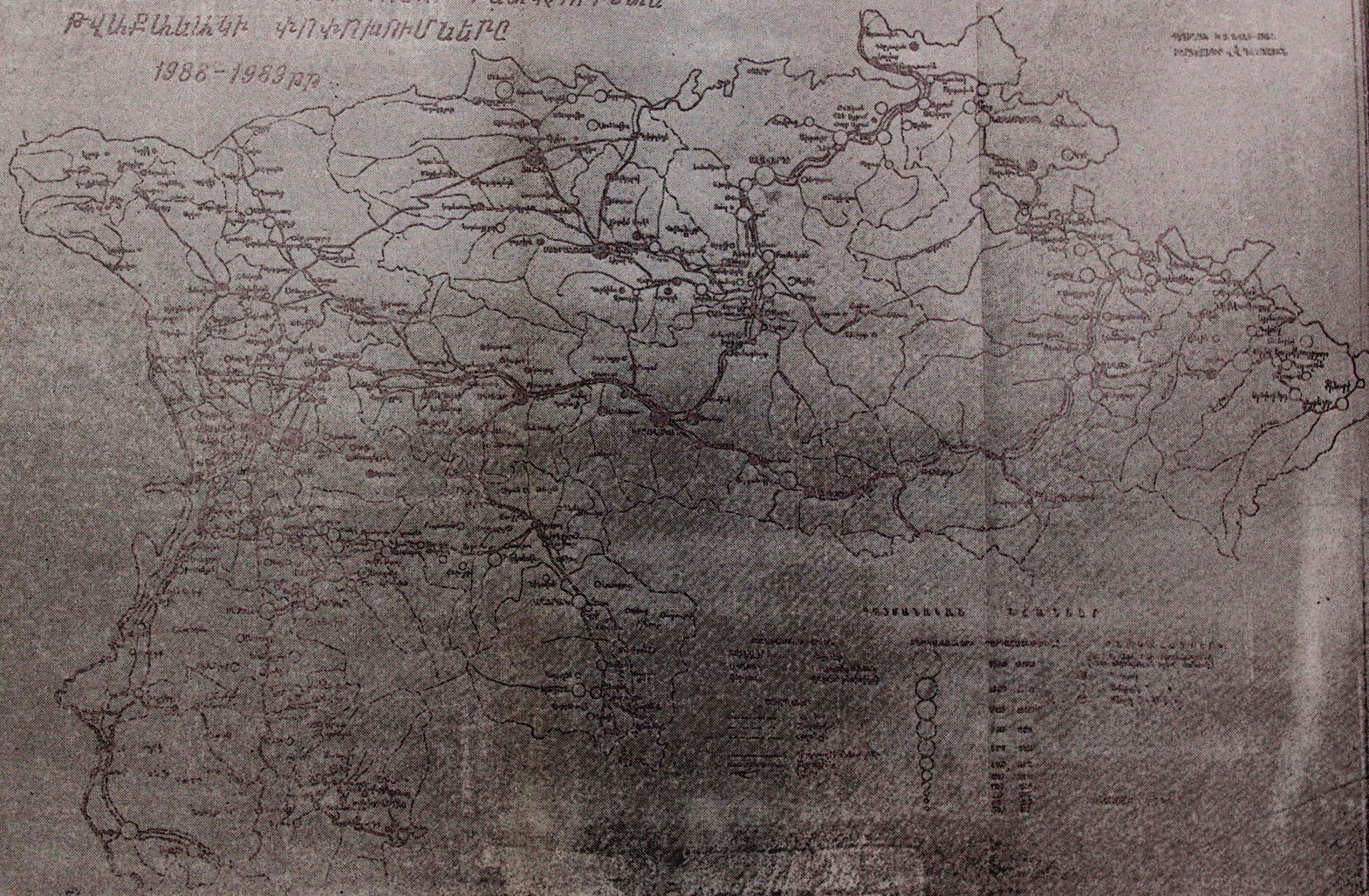
Լուսանկարված շրջանների գյուղերում մինչև երկրաշարժը ապրում էին 132,4 հազար մարդ, իսկ աղետից հետո 117 հազար կամ 15,0 հազարով պակաս: Առանձին շրջաններում տարբերությունները ավելի մեծ են: Օրինակ, Սպիտակի շրջանում մինչև երկրաշարժը ապրում էին 29,2 հազար մարդ, աղետից հետո մնաց 8,3 հազար կամ 12,4 հազարով պակաս: Գուգարքի շրջանում բնակչության թիվը պակասել է 7,6 հազարով, Ախուրյանում՝ 1,7 հազարով: Բայց տեղի է ունեցել և հակառակը: Տուժած շրջանների բնակիչների մի մասը տեղափոխվել է հարևան շրջանների գյուղերը, որի հետևանքով ավելացել է դրանց բնակչության թիվը. օրինակ, Արագածի շրջանում գյուղական բնակչության թիվը 5,4 հազարից հասել է 12,1 հազարի, Կալինինոյինը՝ 14,1 հազարից 19,8 հազարի:

Երկրաշարժից հետո շինարարական մեծ աշխատանքներ են ծավալվել Կյումրիում և մյուս քաղաքներում ու գյուղերում: Շոշափելի տեղաշարժեր են կատարվել նաև բնակչության ժողովրդագրության փոփոխության առումով:

Աղետի գոտու բնակչության թիվը 1991 թ. հասավ 960 հազարի, որը հասել է նախաերկրաշարժյան թվին և 253 հազարով գերազանցել հետերկրաշարժի մակարդակը. այդ թվում, 48 հազարը կազմել է բնական աճը, իսկ 205 հազարը երկրաշարժի ժամանակ հեռացած, ապա վերադարձած բնակիչներն են: Աղետի գոտու բնական աճը 1000 բնակչի հաշվով 1989 թ. եղել է 17,8, 1991 թ.՝ 19,5 մարդ, 1987 թ.՝ 17,1: Ավելացել են ամուսնացողները. 1987 թ. գրանցվել է 8237, 1990 թ.՝ 8042 ամուսնություն, 1000 մարդու հաշվով համապատասխանաբար կազմել է 8,7 և 8,6 ամուսնություն: Ուրեմն, նախաերկրաշարժի և հետերկրաշարժի ցուցանիշները իրար հավասարվել են, և աղետի գոտու բնակչության դրական տեղաշարժերը ապացուցում են, որ կյանքը բնականոն հունի մեջ է մտնում:

1988-1989 pp.

1937-1938 1939-1940 1941-1942 1943-1944 1945-1946 1947-1948 1949-1950 1951-1952 1953-1954 1955-1956 1957-1958 1959-1960 1961-1962 1963-1964 1965-1966 1967-1968 1969-1970 1971-1972 1973-1974 1975-1976 1977-1978 1979-1980 1981-1982 1983-1984 1985-1986 1987-1988 1989-1990 1991-1992 1993-1994 1995-1996 1997-1998 1999-2000 2001-2002 2003-2004 2005-2006 2007-2008 2009-2010 2011-2012 2013-2014 2015-2016 2017-2018 2019-2020 2021-2022 2023-2024 2025-2026 2027-2028 2029-2030 2031-2032 2033-2034 2035-2036 2037-2038 2039-2040 2041-2042 2043-2044 2045-2046 2047-2048 2049-2050 2051-2052 2053-2054 2055-2056 2057-2058 2059-2060 2061-2062 2063-2064 2065-2066 2067-2068 2069-2070 2071-2072 2073-2074 2075-2076 2077-2078 2079-2080 2081-2082 2083-2084 2085-2086 2087-2088 2089-2090 2091-2092 2093-2094 2095-2096 2097-2098 2099-2100 2101-2102 2103-2104 2105-2106 2107-2108 2109-2110 2111-2112 2113-2114 2115-2116 2117-2118 2119-2120 2121-2122 2123-2124 2125-2126 2127-2128 2129-2130 2131-2132 2133-2134 2135-2136 2137-2138 2139-2140 2141-2142 2143-2144 2145-2146 2147-2148 2149-2150 2151-2152 2153-2154 2155-2156 2157-2158 2159-2160 2161-2162 2163-2164 2165-2166 2167-2168 2169-2170 2171-2172 2173-2174 2175-2176 2177-2178 2179-2180 2181-2182 2183-2184 2185-2186 2187-2188 2189-2190 2191-2192 2193-2194 2195-2196 2197-2198 2199-2200 2201-2202 2203-2204 2205-2206 2207-2208 2209-2210 2211-2212 2213-2214 2215-2216 2217-2218 2219-2220 2221-2222 2223-2224 2225-2226 2227-2228 2229-2230 2231-2232 2233-2234 2235-2236 2237-2238 2239-2240 2241-2242 2243-2244 2245-2246 2247-2248 2249-2250 2251-2252 2253-2254 2255-2256 2257-2258 2259-2260 2261-2262 2263-2264 2265-2266 2267-2268 2269-2270 2271-2272 2273-2274 2275-2276 2277-2278 2279-2280 2281-2282 2283-2284 2285-2286 2287-2288 2289-2290 2291-2292 2293-2294 2295-2296 2297-2298 2299-2300 2301-2302 2303-2304 2305-2306 2307-2308 2309-2310 2311-2312 2313-2314 2315-2316 2317-2318 2319-2320 2321-2322 2323-2324 2325-2326 2327-2328 2329-2330 2331-2332 2333-2334 2335-2336 2337-2338 2339-2340 2341-2342 2343-2344 2345-2346 2347-2348 2349-2350 2351-2352 2353-2354 2355-2356 2357-2358 2359-2360 2361-2362 2363-2364 2365-2366 2367-2368 2369-2370 2371-2372 2373-2374 2375-2376 2377-2378 2379-2380 2381-2382 2383-2384 2385-2386 2387-2388 2389-2390 2391-2392 2393-2394 2395-2396 2397-2398 2399-2400 2401-2402 2403-2404 2405-2406 2407-2408 2409-2410 2411-2412 2413-2414 2415-2416 2417-2418 2419-2420 2421-2422 2423-2424 2425-2426 2427-2428 2429-2430 2431-2432 2433-2434 2435-2436 2437-2438 2439-2440 2441-2442 2443-2444 2445-2446 2447-2448 2449-2450 2451-2452 2453-2454 2455-2456 2457-2458 2459-2460 2461-2462 2463-2464 2465-2466 2467-2468 2469-2470 2471-2472 2473-2474 2475-2476 2477-2478 2479-2480 2481-2482 2483-2484 2485-2486 2487-2488 2489-2490 2491-2492 2493-2494 2495-2496 2497-2498 2499-2500 2501-2502 2503-2504 2505-2506 2507-2508 2509-2510 2511-2512 2513-2514 2515-2516 2517-2518 2519-2520 2521-2522 2523-2524 2525-2526 2527-2528 2529-2530 2531-2532 2533-2534 2535-2536 2537-2538 2539-2540 2541-2542 2543-2544 2545-2546 2547-2548 2549-2550 2551-2552 2553-2554 2555-2556 2557-2558 2559-2560 2561-2562 2563-2564 2565-2566 2567-2568 2569-2570 2571-2572 2573-2574 2575-2576 2577-2578 2579-2580 2581-2582 2583-2584 2585-2586 2587-2588 2589-2590 2591-2592 2593-2594 2595-2596 2597-2598 2599-2600 2601-2602 2603-2604 2605-2606 2607-2608 2609-2610 2611-2612 2613-2614 2615-2616 2617-2618 2619-2620 2621-2622 2623-2624 2625-2626 2627-2628 2629-2630 2631-2632 2633-2634 2635-2636 2637-2638 2639-2640 2641-2642 2643-2644 2645-2646 2647-2648 2649-2650 2651-2652 2653-2654 2655-2656 2657-2658 2659-2660 2661-2662 2663-2664 2665-2666 2667-2668 2669-2670 2671-2672 2673-2674 2675-2676 2677-2678 2679-2680 2681-2682 2683-2684 2685-2686 2687-2688 2689-2690 2691-2692 2693-2694 2695-2696 2697-2698 2699-2700 2701-2702 2703-2704 2705-2706 2707-2708 2709-2710 2711-2712 2713-2714 2715-2716 2717-2718 2719-2720 2721-2722 2723-2724 2725-2726 2727-2728 2729-2730 2731-2732 2733-2734 2735-2736 2737-2738 2739-2740 2741-2742 2743-2744 2745-2746 2747-2748 2749-2750 2751-2752 2753-2754 2755

ՍՊԻՏԱԿԻ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻ ԱԶԴԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԲՆԱԿՆԵՒԻ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ ԿՐԱ

ИЗМЕНЕНИЕ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ЗОНЫ СПИТАКСКОГО ЗЕМЛЕТРЯСЕНИЯ (1988—1991)

Х. А. АВЕТИСЯН

Резюме

Землетрясение охватило одну третью часть (11,3 тыс. км²) территории Армении, где размещено 9 городов, 15 пгт и 16 административных районов с 370 населенными пунктами с общей численностью проживающего населения 957, 4 тыс. человек.

В 1991 году численность населения зоны бедствия составила 960 тыс. человек, т. е. достигла численности населения до землетрясения, на 253 тыс. превысив численность после землетрясения, в том числе 48 тыс. человек составили естественный прирост, 205 тыс. возвратилось на свое прежнее место жительства. Таким образом, по естественному росту населения и по количеству зарегистрированных браков численность достигла уровня до времени землетрясения.